

УДК 343.132.1

Т.В. Родіонова,
старший викладач
Одеського національного університету
ім. І.І. Мечникова, м. Одеса

МІСЦЕ ВЧИНЕННЯ ТРИВАЛИХ ЗЛОЧИНІВ

У статті розглянуто та систематизовано основні теоретичні погляди на характеристику тривалих злочинів. Проаналізовані відповідні положення кримінального законодавства деяких зарубіжних країн. Встановлено, що в науці кримінального права дотепер немає ясного та уніфікованого розуміння юридичної природи таких діянь і їх видів. Сформовано науково обґрунтований і практично прийнятний підхід щодо встановлення місця вчинення тривалих злочинів на підставі розкриття їх юридичної природи.

Ключові слова: місце вчинення злочину, тривалі злочини, продовжувані злочини, дистанційні злочини.

В статье рассмотрены и систематизированы основные теоретические взгляды на характеристику длящихся преступлений. Проанализированы соответствующие положения уголовного законодательства некоторых зарубежных стран. Установлено, что в науке уголовного права до настоящего времени не существует ясного и унифицированного понимания юридической природы указанных деяний и их видов. Сформирован научно обоснованный и практически приемлемый подход к установлению места совершения длящихся преступлений на основании раскрытия их юридической природы.

Ключевые слова: место совершения преступления, длящиеся преступления, продолжаемые преступления, дистанционные преступления.

Paper considers and systematizes the main theoretical views on the characterization of continuing crimes. The relevant provisions of the criminal legislation of several foreign countries are analyzed. It is established that in the science of criminal law presently there is no clear and unified understanding of the legal nature of these acts and their types. A scientifically substantiated and practically acceptable approach to establishing the place of committing crimes is formed on the basis of consideration of their legal nature.

Keywords: crime scene, durable crimes, continuing crimes, distance crimes.

У науці кримінального права довгий час існують розходження в розумінні юридичної сутності та ознак тривалих злочинів. Зазначене істотно впливає на вирішення багатьох теоретичних і практичних питань, і не в останню чергу – встановлення місця вчинення тривалих злочинів.

Феномен тривалих злочинів досліджували криміналісти кінця ХІХ – початку ХХ століття (наприклад, Л.С. Білогриць-Котляревський, Е.Я. Немировський, М.С. Таганцев), вчені-юристи радянської доби (зокрема, В.М. Кудрявцев, Н.Ф. Кузнецова). На сучасному етапі серед українських науковців, які активно вивчають цю проблему, – М.І. Бажанов, О.О. Дудоров, І.О. Зінченко і В.І. Тютюгін, О.В. Ободовський, А.М. Ришелюк та багато інших спеціалістів.

Завданням цієї статті є формування науково обґрунтованого і практично прийняттого підходу щодо встановлення місця вчинення тривалих злочинів на підставі розкриття їх юридичної природи.

Чинний КК України дає визначення поняття продовжуваного злочину (ч. 2 ст. 32), натомість визначення поняття тривалого злочину формулює теорія кримінального права. Принагідно зауважимо, що кримінальні кодекси деяких країн містять дефініцію поняття тривалих злочинів. Так, ч. 1 ст. 13 КК Грузії називає тривалим злочин, передбачений однією зі статей або частин статей цього Кодексу, вчинення якого розпочинається дією чи бездіяльністю і яке далі здійснюється безперервно [1, с. 92].

Згідно з ч. 4 ст. 23 КК Латвійської Республіки окремим тривалим злочинним діянням визнається безперервне здійснення складу одного злочинного діяння (дії або бездіяльності), пов'язане з наступним тривалим невиконанням обов'язків, котрі закон під загрозою кримінального переслідування покладає на винувату особу [2, с. 64]. Відповідно до ч. 1 ст. 29 КК Республіки Молдова тривалим злочинном визнається діяння, що характеризується безперервним вчиненням злочинної діяльності протягом невизначеного часу [3]. Частина 5 ст. 19 КК Республіки Таджикистан передбачає: не визнається повторним злочин, який полягає у тривалому невиконанні обов'язків, що характеризує безперервне здійснення складу одного тривалого злочину [4, с. 36]. Ідентичне визначення поняття тривалого злочину міститься у ч. 4 ст. 32 КК Республіки Узбекистан [5, с. 72].

Отже, всі законодавчі визначення поняття тривалого злочину містять вказівку на таку ознаку, як безперервність здійснення складу злочину. У кримінальних кодексах республік Грузії та Молдови законодавець зупиняється на цій ознаці тривалих злочинів і не додає інших. Водночас у кримінальному законодавстві республік Латвії, Таджикистану та Узбекистану як додаткову ознаку цього злочину передбачено наступне тривале невиконання обов'язків, покладених на особу. Відмінність у законодавчих підходах до визначення поняття тривалого злочину залежить від сприйняття тієї чи іншої теоретичної позиції щодо юридичної природи таких злочинів.

Аби проілюструвати схожі підходи в межах континентальної системи права стосовно розуміння юридичної природи тривалих злочинів, В. Шуміхін наводить як приклад ст. 56 Кримінального кодексу Голландії і зазначає, що у цьому визначенні вказано на таку характерну суб'єктивну ознаку тривалого злочину, як мета злочинного діяння суб'єкта [6, с. 94]. Вважаємо цей висновок некоректним. Безпосереднє звернення до змісту ст. 56 Кримінального кодексу Голландії дозволяє пересвідчитись, що в ній йдеться про продовжуваний, а не тривалий злочин: “Якщо декілька дій пов'язані у такий спосіб, що їх можна вважати однією продовжуваною діяльністю, незалежно від того, чи є кожне саме по собі злочином чи проступком, має застосовуватись лише одна норма” [7, с. 182].

На сьогодні в науці кримінального права склалися два підходи щодо розуміння конструкції складів тривалих злочинів. Представники одного підходу вважають, що всі тривалі злочини мають лише формальний склад (В. Шуміхін, В. Чернов тощо). Наприклад, В. Чернов пише, що всі тривалі склади сконструйовані законодавцем як формальні – наслідки перебувають за їх межами [8, с. 6]. Інші науковці наполягають на тому, що існують тривалі злочини з матеріальним складом [9].

Висновок щодо конструкції складів тривалих злочинів як формальних на сьогодні не може бути беззастережно сприйнятий. Деякі склади тривалих злочинів насправді сформульовано законодавцем як матеріальні. Наприклад, таким є

ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів). Диспозиція ч. 1 ст. 212 КК України містить криміноутворюючу ознаку – “якщо ці діяння призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у значних розмірах”. Фактичне ненадходження коштів є суспільно небезпечним наслідком, який у теорії кримінального права іменують “неотримання належного”.

Ігнорування цієї обставини може призводити до формулювання спірних правових позицій. Так, І.О. Зінченко і В.І. Тютюгін в цілому правильно зазначають, що більшість тривалих злочинів починаються, як правило, з бездіяльності, наприклад, ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 КК) [10, с. 64]. Водночас формулювання “злочини, які починаються з бездіяльності” саме потребує уточнення, оскільки під ним можна розуміти дві різні за юридичними наслідками ситуації: 1) початок виконання складу злочину, але до його завершення, яке відбувається згодом і пов'язується з настанням певного юридичного факту; 2) ситуацію, коли бездіяльність сама по собі утворює закінчений склад злочину. На нашу думку, перший з наведених варіантів уособлює ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) [ст. 212 КК України], оскільки бездіяльність у вигляді ухилення від сплати податків ще не утворює закінченого складу злочину – злочин буде закінченим з моменту настання злочинного наслідку, а саме фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у значних розмірах. Під час же ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 КК України) факт бездіяльності – невиконання відповідного рішення суду – уже утворює закінчений склад злочину.

Варто мати на увазі, що питання про віднесення ухилення від сплати податків (ст. 212 КК України) до тривалих злочинів є дискусійним у вітчизняній науці кримінального права. Так, О.О. Дудоров вважає характерним для тривалих злочинів те, що тривале і постійне невиконання винним обов'язку, яке відбувається після вчинення первісного одноактного діяння, включається до об'єктивної (у першоджерелі написано “об'єктної”, що є технічною помилкою. – *Т.Р.*) сторони кримінально караного посягання, охоплюється складом конкретного злочину [11, с. 440–441]. Згаданий автор погоджується з позицією А.М. Ришелюка, який пише: “У тих же випадках, коли тривала дія чи бездіяльність, яка йде за первісним актом злочину, виходить за межі складу, злочин не повинен визнаватись тривалим” [12, с. 33].

Отже, на думку О.О. Дудорова, немає підстав визнавати тривалим злочин, передбачений ст. 212 КК, хоч обов'язок сплатити податок і збір після того, як сплив встановлений для цього термін, для платника зберігається. Момент невиконання врегульованого податковим законодавством обов'язку після того, як злочин вже закінчено, на кваліфікацію ухилення від сплати податків і зборів не впливає. Подальше невиконання фіскального, а не кримінально-правового за своїм характером обов'язку складом злочину, передбаченого ст. 212 КК, не охоплюється і, з точки зору кримінально-правової оцінки вчиненого за цією нормою, значення не має, скільки б часу воно не тривало [11, с. 441].

З наведеної позиції випливає, що О.О. Дудоров визнає ознакою тривалого злочину невиконання винним лише кримінально-правового обов'язку – обов'язку не вчиняти певні дії, заборонені кримінальним законом (зберігати зброю або наркотичні засоби, брати участь у банді тощо). Послідовне логічне розгортання цієї думки призводить до висновку, що й інші злочини, які сформульовані законодавцем як ухилення від виконання певного правового обов'язку, встановленого іншими законами (не кримінально-правового характеру), не можуть вважатись тривалими. Наприклад, аліментні обов'язки щодо утримання дитини встановлені

сімейним законодавством. За їх злісне невиконання передбачено кримінальну відповідальність (ст. 164 КК України). Тобто так само, як і під час ухилення від сплати податків, момент невиконання врегульованого сімейним законодавством обов'язку після закінчення злочину (винний ухилився від сплати аліментів всупереч рішенням суду), на кваліфікацію цього злочину не впливатиме. Проте у цій ситуації О.О. Дудоров мислить по-іншому: він визнає ухилення від сплати аліментів на утримання дітей тривалим злочином, оскільки пише, що закінчиться тривалий злочин може через незалежні від винного обставини і як приклад наводить смерть дитини, від утримання якої ухилився винний [11, с. 441].

Отже, логіка вимагає: або всі види злочинів, які вчиняються шляхом ухилення від виконання обов'язків, встановлених іншими (не кримінальними) законами, не вважати тривалими, або визнати, що й ухилення від сплати податків належить до тривалих.

Здійснюючи розмежування тривалого і продовжуваного злочинів, А.М. Ораздурдієв вбачає першу і найголовнішу їх відмінність у тому, що довгий, безперервний характер тривалого злочину підкреслений у змісті статті кримінального закону. Наприклад, якщо у диспозиції використано слово “ухилення”, то це свідчить про тривалий, безперервний характер цього злочину [13, с. 130].

На думку А.М. Ораздурдієва, у теорії кримінального права деякі прості злочини необґрунтовано відносять до групи тривалих. Так, під час використання підробленого документа і одноактне використання буде закінченим складом злочину, яке охоплюватиметься відповідною статтею. Те саме варто зазначити і про носіння холодної зброї. Навіть якщо винуватий один раз вийде з ножом і його тут же затримують, він буде притягнений до кримінальної відповідальності за носіння холодної зброї. Звідси випливає, що кілька актів носіння однієї і тієї самої зброї з однією і тією ж метою є продовжуваним, а не тривалим злочином [13, с. 131].

У кримінально-правовій літературі є різні підходи до класифікації тривалих злочинів.

Так, В. Чернов вважає, що перелік тривалих злочинів є невеликим і за характером об'єктивної сторони їх можна об'єднати у дві групи: а) різні ухилення від виконання обов'язків, покладених на винного законом; б) зберігання заборонених предметів [8, с. 6].

На думку І.О. Зінченко і В.І. Тютюгіна, підставою класифікації тривалих злочинів варто визнати активний (дія) або пасивний (бездіяльність) характер того діяння, з якого розпочинається виконання об'єктивної сторони злочину. На підставі цього вони виокремлюють групу злочинів, пов'язаних із тривалим невиконанням обов'язків, покладених на особу кримінальним законом (наприклад, передбачені статтями 164, 165, 212, 212¹, 214), та групу злочинів, пов'язаних із тривалим порушенням встановленої законом заборони (зокрема, передбачені статтями 146, 147, 263, 307, 311, 393 КК) [10, с. 65].

Більшість інших наукових підходів щодо класифікації тривалих злочинів переважно повторюють наведений вище поділ. Водночас іноді зустрічаються спроби розширити цю класифікацію за рахунок введення третьої групи тривалих злочинів. Наприклад, Т.Г. Черненко пропонує виокремити третю групу тривалих злочинів, що пов'язані з незаконним обмеженням волі потерпілого [14, с. 15]. Обґрунтовано критикують цю позицію І.О. Зінченко і В.І. Тютюгін; на їх думку для такої розширеної класифікації немає достатніх підстав, адже злочини з другої та третьої груп за своєю сутністю є такими, що пов'язані з порушенням різноманітних заборон, які встановлені законом [10, с. 65].

На нашу думку, більш обґрунтованою, з логічної точки зору, видається позиція тих авторів, які ознаки тривалих злочинів третьої групи вбачають у тому, що злочин, розпочавшись з активних дій винного, продовжується надалі у формі бездіяльності, тобто полягає в ухиленні від виконання певного обов'язку, покладеного на винного кримінальним законом. До таких злочинів належать втеча з місця позбавлення волі або з-під варти і дезертирство [15, с. 60].

Іншу кримінально-правову характеристику втечі з місця позбавлення волі або з-під варти дають І.О. Зінченко і В.І. Тютюгін. Вони не погоджуються з позицією, згідно з якою подальші дії суб'єкта втечі або дезертирства є бездіяльністю і наполягають на тому, що втеча з місця позбавлення волі або з-під варти характеризується тривалою дією [16, с. 35].

Зазначені вище особливості юридичної природи тривалих злочинів впливають на встановлення *місця* їх вчинення. Щодо цього питання у науці кримінального права давно ведуться дискусії. Так, свого часу М.Д. Дурманов пропонував визнавати місцем вчинення тривалого злочину будь-яке місце, де протягом певного часу здійснювався такий злочин і, отже, можливим є застосування кримінального закону будь-якої з союзних республік, на територіях яких він вчинювався, – залежно від того, де винуватий притягнутий до кримінальної відповідальності і відданий до суду [17, с. 215].

У сучасній українській науці кримінального права цього питання торкався О.В. Ободовський. На думку вченого, наразі може йтися лише про один аспект питання щодо місця вчинення тривалого злочину, а саме: у якому випадку особа, що на території України вчиняла тривалий злочин лише частково, підлягатиме кримінальній відповідальності за КК України. Однак така ситуація вирішується однозначно: відповідно до ч. 1 ст. 6 КК України особи, які вчинили злочини на території України, підлягають кримінальній відповідальності за КК України, а у ч. 2 цієї ж статті чітко визначено, що “злочин визнається вчиненим на території України, якщо його було почато, продовжено, закінчено або припинено на території України” (подібної норми, що передбачена ч. 2 ст. 6 КК України, КК РФ не містить). Відповідно, особа підлягає кримінальній відповідальності за КК України у тому випадку, коли тривалий злочин на території України вчинявся хоча б частково [18, с. 55].

Отже, головною ознакою тривалого злочину, що віддзеркалює його юридичну природу, в теорії кримінального права визнають безперервність здійснення складу певного злочину. Таке розуміння тривалого злочину може призводити до висновку, що місце його вчинення є всюди, де тільки перебував суб'єкт злочинного стану.

Висновки. Ми вважаємо, що місце і час вчинення злочину є компонентами обстановки останнього. У свою чергу, обстановка вчинення злочину – це поєднання місця та часу вчинення злочину. З цього випливає важливий висновок – місце вчинення злочину не може бути “будь-де”, так само, як і час вчинення злочину не може бути “будь-коли” – завжди існує прив'язка поведінки особи до просторово-часового континууму. На нашу думку, ця прив'язка здійснюється винятково через вчинення суспільно небезпечного діяння – воно завжди вчиняється у певний час і в певному місці, хоча надалі особа цілком може перебувати у так званому “злочинному стані”, який характеризується безперервним здійсненням складу злочину. Втім, як було встановлено, тривалі злочини, у свою чергу, поділяються на кілька видів, які істотно відрізняються за юридичною характеристикою.

Не заглиблюючись в інші класифікації тривалих злочинів, зазначимо найпоширенішу з них: а) злочини, пов'язані з активною поведінкою у вигляді

тривалого порушення кримінально-правової заборони; б) злочини, що вчиняються шляхом тривалого ухилення від виконання певних обов'язків. Очевидно, що такі різні за юридичними характеристиками тривалі злочини мають бути "приведені до одного знаменника" з точки зору місця їх вчинення. І тут нам істотну допомогу може надати правило, вироблене судовою практикою СРСР щодо втечі з місця відбування покарання або з-під варті: цей тривалий злочин визнавався вчиненим у місці, де було розпочато і закінчено суспільно небезпечне діяння, яке утворило закінчений склад злочину (стосується першого виду тривалих злочинів за класифікацією, що нами розглянута і цій статті).

Тривалий характер порушення полягає в тому, що після завершення вчинення суспільно небезпечного діяння, яке утворює закінчений склад злочину, особа потрапляє в так званий "злочинний стан" – наприклад, здійснивши втечу з місця позбавлення волі, перебуває "у бігах". Кожен тривалий злочин характеризується тим, що діяння особи містить склад закінченого злочину в юридичному розумінні, а фактично є перебуванням суб'єкта у стані "порушення кримінально-правової заборони" – зберігання зброї, зберігання наркотичних засобів тощо.

Те саме правило цілком можна екстраполювати і на тривалі злочини, що вчиняються шляхом ухилення від виконання певних обов'язків. Місцем вчинення таких злочинів може вважатись та частина простору держави, де суб'єкт злочину зобов'язаний був вчинити дії щодо належного виконання відповідного обов'язку, невиконання якого утворило закінчений в юридичному розумінні склад злочину. Якщо розкрити сутність наведеного вище підходу ще простіше, то місцем вчинення будь-якого тривалого злочину варто вважати місце вчинення особою відповідного діяння (дії або бездіяльності), завдяки якому (діянню) особа набула "злочинного стану". Вважаємо, що таке теоретичне рішення спростить правозастосовну практику і водночас дозволить розв'язувати проблеми встановлення місця вчинення багатьох дистанційних злочинів, наприклад, комп'ютерних.

Проблема встановлення місця вчинення злочинів не обмежується дослідженням лише тривалих злочинів. Особливості місця вчинення злочинів і його встановлення є продовжувані, дистанційні, а також злочини, вчинені у співучасті. Зазначений аспект – перспективний напрям творчих зусиль науковців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Уголовный кодекс Грузии. Науч. ред. З.К. Бигвава. Вступ. статья к.ю.н., доц. В.И. Михайлова. Обзорн. статья д.ю.н., проф. О. Гамквелидзе. Перевод с грузинского И. Мериджанашвили. СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2002. 409 с.
2. Уголовный кодекс Латвийской Республики. Науч. ред. и вступ. статья канд. юрид. наук А.И. Лукашова и канд. юрид. наук Э.А. Саркисовой. Перевод с латышского канд. юрид. наук А.И. Лукашова. СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2001. 313 с.
3. Уголовный кодекс Республики Молдова. Вступительная статья канд. юрид. наук А.И. Лукашова. СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2003. 408 с.
4. Уголовный кодекс Республики Таджикистан. Предисловие А.В. Федорова. СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2001. 410 с.
5. Уголовный кодекс Республики Узбекистан. Вступительная статья М.Х. Рустамбаева, А.С. Якубова, З.Х. Гулямова. СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2001. 338 с.
6. Шумихин В. Признаки длящегося преступления. Уголовное право. 2010. № 2. С. 94–96.
7. Уголовный кодекс Голландии. Науч. ред. докт. юрид. наук, заслуженный деятель науки РФ, проф. Б.В. Волженкин, пер. с англ. И.В. Мироновой. 2-е изд. СПб.: Издательство "Юридический Центр Пресс", 2001. 510 с.
8. Чернов В. Квалификация длящихся и продолжаемых преступлений, совершенных на территории нескольких союзных республик. Советская юстиция. 1983. № 6. С. 6–7.
9. Яни П. Длящиеся преступления с материальным составом. К вопросу о квалификации преступного уклонения от уплаты налогов. Российская юстиция. 1999. № 1. С. 40–42.

10. *Зінченко І.О., Тютюгін В.І.* Одичні злочини: поняття, види, кваліфікація: монографія. Харків: Видавництво “ФІНН”, 2010. 256 с.
11. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник; за ред. В.О. Навроцького. Київ: Юрінком Інтер, 2013. 712 с.
12. *Ришелюк А.* Проблематика триваючого злочину. Радянське право. 1991. № 5. С. 32–35.
13. *Ораздурдыев А.М.* Разграничение длящихся и продолжаемых преступлений. Проблемы совершенствования законодательства по укреплению правопорядка и усиление борьбы с правонарушениями: межвузовский сборник научных трудов. Свердловск: Изд-во СЮИ, 1982. С. 129–133.
14. *Черненко Т.Г.* Множественность преступлений по российскому уголовному праву. Кемерово: Кузбассвузиздат, 2007. 203 с.
15. *Борисов Э.Т.* Квалификация продолжаемых и длящихся преступлений, совершенных на территориях нескольких союзных республик. Совершенствование уголовного законодательства и практики его применения. Межвузовский сборник. Красноярск: Изд-во Красноярского университета, 1989. С. 54–63.
16. *Зінченко І.О., Тютюгін В.І.* Множинність злочинів: поняття, види, призначення покарання: монографія; за заг. ред. проф. В.І. Тютюгіна. Харків: “Фінн”, 2008. 336 с.
17. *Пионтковский А.А., Герцензон А.А., Дурманов Н.Д.* и др. Курс советского уголовного права в шести томах. Том 1. Часть Общая. Уголовный закон. Москва: Наука, 1970. 311 с.
18. *Ободовський О.В.* Триваючі злочини у кримінальному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2015. 245 с.

Отримано 01.08.2017